

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ปัญญาสชาตก เป็นชาตกที่แต่งขึ้นในประเทศไทย เริ่มเข้าใจว่า แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2000-2200 โดยภิกษุชาวเชียงใหม่รูปหนึ่ง¹ แต่ในชั้นหลัง มีผู้วิจัยและตั้งข้อสันนิษฐานใหม่ว่า ปัญญาสชาตก น่าจะแต่งก่อน พ.ศ. 1808² โดยชาวหริภุชชัย³ อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของปัญญาสชาตกต่อวิทยานิพนธ์นี้มีไต่อยู่ที่ระยะเวลาที่แต่ง หากอยู่ที่ ปัญญาสชาตก เป็นขุมคลังนิทานพื้นเมือง

ชาตก หมายถึง เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ หรือพระชาติต่างๆ ในอดีตของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจเสวยพระชาติเป็นคน, สัตว์, เทวดา แสลงบพบาทวิรูปุฆหรือบพบาทอื่นๆ แล้วแต่ผลของกุศลและกรรมตามหลักทางพุทธศาสนา พระโพธิสัตว์จะพยายามบำเพ็ญบารมี ทำลายกิเลส เพื่อหาทางหลุดพ้นไปทุกข์ชาติ จนเมื่อบารมีสะสมเต็มที ก็จะได้พระชาติสุดท้ายที่ได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาตกเกิดขึ้นในอินเดีย ในสมัยพุทธกาลและสำหรับที่มาของเนื้อเรื่องนั้น นิยะคา สาริกฤติ กล่าวไว้ว่า

ที่มาของชาตกหรือคำสอนในลักษณะนี้ ส่วนใหญ่ได้มาจากนิทานชาวบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาเล่ากันฟังทางมุขปาฐะมาช้านานก่อนสมัยพุทธกาล นิทานเหล่านี้เปรียบเสมือนขุมทรัพย์ที่ล้ำค่าที่ทุกคนจะแสวงหาประโยชน์ได้โดยไม่จำกัดและหมดสิ้น และได้แพร่กระจายไปในดินแดนต่างๆ เช่น กรีก, เปอร์เซีย ซึ่งผลทำให้นิทานเหล่านี้มีได้

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "พระนิพนธ์ค่าน้ำ" ใน ปัญญาสชาตก (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2499), หน้า ค.

²นิยะคา สาริกฤติ, "ปัญญาสชาตก : ประวัติความเป็นมาและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 30.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

จากที่ว่าจะต้องเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอินเดียเท่านั้น¹

และศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ (Rhys Davids) กล่าวถึงชาดกว่า

เป็นที่รวมของนิยายพื้นเมืองที่เก่าแก่ที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และสำคัญที่สุดในมรดก
นิยายพื้นเมืองทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ในนิทานเกี่ยวกับสัตว์ และนิทานอื่นๆอีกมากมาย
ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียยุคต่อมา และแพร่หลายไปจนถึงเอเชียตะวันตกและยุโรปนั้น
มีเค้ากำเนิดมาจากนิทานชาดกเป็นส่วนมาก²

ในการแปลงนิทานพื้นเมืองให้มาเป็นชาดก ก็เพียงแต่แทรกบทบาทของ
พระโพธิสัตว์ลงเป็นตัวเอกของเรื่อง หรืออ้างว่าตัวเอกในเรื่องคือพระโพธิสัตว์ รวมทั้ง
อาจแทรกคำสอนธรรมะหรือความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าไป ทำให้นิทานพื้นเมืองกลายเป็น
เป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนาได้ ชาดกในอินเดียนั้น เข้าใจว่าได้รับการจารึกเป็นลาย
ลักษณ์อักษร ในคราวสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 พ.ศ. 235 ที่อโศการาม กรุง
ปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย³ โดยเป็นคัมภีร์ 1 ใน 15 เล่มของพุทธทศนิกาย ซึ่งเป็น
หมวดเบ็ดเตล็ด รวมข้อธรรมะที่ไม่อาจจัดเข้าในหมวดสำคัญทั้ง 4 คือ ที่นิกาย,
มัชฌิมนิกาย, สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย ชาดกในพระไตรปิฎกนี้มี 547 เรื่อง
เรียกชื่อเฉพาะว่า นิบาตชาดก ชาดกเหล่านี้มีแต่ตัวคาถา (quotation) ซึ่งก็คือ
คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองของบาลี มีลักษณะอย่างฉันทจึงมีแต่บทโต้ตอบ ไม่มีเนื้อเรื่อง
เนื้อเรื่องนั้นมาเขียนเพิ่มเติมในอรรถกถาชาดก อันเป็นคัมภีร์อธิบาย คัมภีร์ชาดกใน
พระไตรปิฎกอีกชั้นหนึ่ง อรรถกถาชาดกนี้ เชื่อกันว่า เขียนขึ้นโดยพระพุทธโฆษาจารย์

¹นิยะภา สาริกภูติ, "ปัญญาสชาดก : ประวัติความเป็นมาและความสำคัญที่
มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย", หน้า 2-3.

²ยวาทะราด เนห์รู, พยถิ่นอินเดีย, แปลโดย กรุณา กุสลาสัย (กรุงเทพฯ :
กมลสาร, 2515) หน้า 360.

³เฉลิม มากนวล, การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป
เอกสารนิเทศการศึกษามัธยม 167 (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู,
2518), หน้า 186.

ที่ประเทศลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ. 1000¹ ชาตกแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทยด้วยอิทธิพล พุทธศาสนา แต่จะเข้ามาเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ในไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทย แห่งกรุงสุโขทัย ก็มีข้อความกล่าวถึงชาตกแล้ว ดังในบานแพนงเดิม กล่าวว่า "พระธรรม ไตรภูมิภิกษุนี้เอาออกมาแต่พระคัมภีร์ใดบ้างเล่า เอามาแต่ในพระอัครกถาพระจตุรารคนั้น ก็มีบ้าง ในอัครกถาฎีกาพระอภิธรรมมาดาร์ ก็มีบ้าง.....ในพระธรรมชาตกก็มีบ้าง....." ²

ปัญญาสชาตก เป็นเรื่องที่เรียบเรียงขึ้นเลียนแบบชาตกในพระไตรปิฎก โดยอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ และสรุปว่า ภัททชาตกในเรื่องกัลป์ชาตติมา เป็นพระพุทธรเจ้าและบุคคลในพุทธประวัติ ที่มาของเนื้อเรื่องในปัญญาสชาตกนั้น ส่วนใหญ่มาจากชาตกในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต และบางส่วนก็มาจากนิทานพื้นเมืองในประเทศไทยนี้เอง จึงอาจกล่าวได้ว่า ภัททชาตกเกิดขึ้นจากนิทานพื้นเมืองที่รับจากอินเดียผ่านทางพุทธศาสนาและนิทานพื้นเมืองของไทย และในการเรียบเรียง ผู้เรียบเรียงย่อมมีกลวิธีปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระให้เข้ากับค่านิยมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นของผู้เรียบเรียง ที่มาและลักษณะการรับถ่ายทอดชาตกในปัญญาสชาตกอาจจำแนกได้ดังนี้

1. ชาตกที่มาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น ธรรม-โสณทกชาตก (18)³ ได้จาก ธรรมโสณทก ในคัมภีร์รสาทนี (บาลี), กนกวรณราชชาตก (16) ได้จาก กนกวรณ ในคัมภีร์ทิพยาวทาน (สันสกฤต)
2. ชาตกที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น สุทัสสนชาตก (19) ได้จากมหาสุทัสสนสูตร ในพระสุตตันตปิฎก (บาลี) ทีฆนิกาย มหาวรรค, สุวรณกัจฉปชาตก (43) ได้จากอวทานกัลปจคา (สันสกฤต)
3. ชาตกที่ได้เค้าโครงเรื่องเฉพาะบางตอนจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น เสกบัณฑิตชาตก (30) ตอนหนึ่งซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์กระโดดเข้ากองไฟ เพื่ออุทิศเนื้อของตนเป็นทาน คล้ายในสบัณฑิตชาตก เรื่องที่ 316 ในอรรถกถา-

¹ เกลิม มากนวล, การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาตกกับนิทานอีสป, หน้า 25.

² พญาลิไทย, ไตรภูมิพระร่วง, (พระนคร: คลังวิทยา, 2515), หน้า 9-10.

³ หมายเลขในวงเล็บ คือ ลำดับที่ของนิทานในปัญญาสชาตก เรียงจาก 1-61.

ชาคก (บาลี) ซึ่งกระทำยกระโคทเข้ากองไฟด้วยวัตถุประสงค้อย่างเดียวกัน, เทวันธ-
ชาคก (56) ตอนพระอินทร์ชุบชีวิตม้า โดยเอาหัวราชสีห์มาค่อแทนหัวม้าที่ชาคกไป คล้าย
ในพรหมไววรรคปุราณ (สันสกฤต) ตอนค่อเศียรพระคณเศศ

4. ชาคกที่ได้รับแนวความคิดจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี ได้แก่

4.1 ชาคกที่มุ่งแสดงความกตัญญูของพระโพธิสัตว์ เช่น รัตนบิณฑชาคก
(4), สิริวิบุลยคติชาคก (5) ซึ่งตัวเอกเสียสละชีวิตของคนเพื่อบิดามารดา คล้ายคลึงกับ
ชยัททิสชาคก เรื่องที่ 513 และสุคนชาคก เรื่องที่ 398 ในอรรถกถาชาคก ซึ่งตัวเอก
ความกตัญญูในลักษณะเดียวกัน

4.2 ชาคกที่มุ่งแสดงปัญญาในการแก้ปัญหาของพระโพธิสัตว์ เช่น
ภณฑาคารชาคก (28), สลกชาคก (35) คล้ายในคามณีจันทร์ชาคก เรื่องที่ 257
และ มโหสถชาคก เรื่องที่ 542 ในอรรถกถาชาคก ซึ่งตัวเอกเป็นผู้มีปัญญา สามารถ
แก้ไขข้อปริศนาต่างๆได้

4.3 แนวคิดเกี่ยวกับอานิสงส์ของการประกอบกุศลกรรม เช่น สิริธรชาคก
(10) แสดงอานิสงส์การถวายภัตตาหารแก่พระปัจเจกโพธิสัตว์, จากทานชาคก (23)
แสดงอานิสงส์ของการถวายผ้า แนวคิดเกี่ยวกับอานิสงส์เช่นนี้ มีพรรณนาไว้อย่างพิสดาร
ในวิมานวัตถุและอบทาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ในหมวดคชุตทกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก

5. ชาคกที่ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนจากชาคกในปัญญาสชาคกด้วยตนเอง
เช่น สุชนชาคก (2) กับพาลุชาคก (50) มีเค้าโครงเรื่องคล้ายกันในตอนที่พระเอก
ต้องเดินทางผ่านดินแดนต่างๆตามนางเอกไปสู่เมืองของนาง เมื่อไปถึง นางเอกรู้ว่า
สามีตามมาเพราะเห็นแหวนที่พระเอกแอบใส่ลงไปในห้องน้ำอาบของนาง และในที่สุด
ก็มีการทดสอบฝีมือ และชี้ตัวนางเอกให้ถูกต้องเช่นเดียวกัน

6. ชาคกที่มาจากเรื่องพื้นเมืองในประเทศไทย เช่น ปาจิตตุมารชาคก
(39) มาจากนิทานพื้นเมืองของอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา, สุวรรณสังขชาคก
(53) มาจากนิทานพื้นเมืองของอำเภอทุ่งยั้ง จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นต้น¹

¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน นิยะดา สาริกฤติ, "ปัญญาสชาคก : ประวัติ
ความเป็นมาและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย", หน้า 80-124.

ปัญญาสชาตก เดิมจารึกไว้ในใบลานด้วยภาษาบาลี จำนวน 50 ผูก และมาแปลเป็นภาษาไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง ฉบับแปลงสมบูรณ์ที่สุด คือ ปัญญาสชาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้อำนวยการ โปรดให้รวบรวมค้นฉบับใบลานจากที่ต่างๆ และมอบหมายให้ผู้รู้หลายท่านแปลเป็นภาษาไทย¹ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2466 มาสำเร็จบริบูรณ์ในปี พ.ศ. 2482² มีทั้งหมด 61 เรื่อง ซึ่งแบ่งเป็นปฐมภาค 50 เรื่อง ตามชื่อ "ปัญญาส" ซึ่งแปลว่า 50 และปัจฉิมภาคอีก 11 เรื่อง ซึ่งเข้าใจว่าแต่งต่อเติมขึ้นภายหลัง

แม้ว่าปัญญาสชาตก จะเป็นนิทานพื้นเมืองในรูปลายลักษณ์อักษร ได้รับการถ่ายทอดแปลเรียบเรียงมาจากวัฒนธรรมอื่น ภาษาอื่น มิใช่ข้อมูลขุขาระก็ตาม ปัญญาสชาตก ก็ยังมีคุณค่าควรแก่การศึกษาในแง่นิทานพื้นเมืองอยู่ เพราะเนื้อหาสาระของนิทานเหล่านั้นยังคงอยู่ และสามารถสื่อแสดงข้อมูลทางคติชนวิทยาได้ดังที่ Kenneth and Mary Clarke กล่าวไว้ว่า

Though the titles mentioned above are forms of written literature, they interest the folklorist because of the interplay of written and oral transmission. Each new written version of an older work showed much change in content and style. Authors or translators felt free to add stories from their own traditions, so that a book such as the Panchatantra could grow as it passed from country to country and century to century.³

และ คร. กิ่งแก้ว อัครถาวร ได้กล่าวถึงความสำคัญของนิทานพื้นเมืองฉบับภาษาเขียนไว้ว่า

สำหรับนิทานภาษาเขียนซึ่งมีต้นเรื่องจากคติชน แต่มาได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้วยแบบทางวรรณศิลป์ และถ่ายทอดในหมู่นักภาษาหนังสือ นั้น มิใช่ข้อมูลปฐมภูมิของนักคติชน แต่ก็อยู่ในความสนใจเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบกับข้อมูล

¹ดูรายชื่อผู้แปลใน นิยะดา สาริกฤติ, "ปัญญาสชาตก : ประวัติความเป็นมาและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย", ภาคผนวก ก, หน้า 343-345.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

³Kenneth and Mary Clarke, Introducing Folklore (U.S.A. : Holt, Rinehart and Winston Inc., 1983), page 4.

บุชปาฐะและเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิวัฒนาการกับลักษณะเฉพาะของลีลาโวหาร
ทั้งสองแบบ¹

จากเหตุดังกล่าว ผู้ทำวิทยานิพนธ์จึงเห็นสมควรหยิบยกเอาบัญญัติชาตกขึ้น
มาศึกษาในแง่ของนิทานพื้นเมือง โดยถือว่าลักษณะที่เป็นรูปแบบเฉพาะของชาตก และ
คำสอนธรรมะที่แทรกอยู่นั้นเป็นเพียงส่วนประกอบที่เพิ่มเติมเข้าไปเพื่อสนองวัตถุประสงค์
ด้านการสั่งสอนพุทธศาสนาเท่านั้น

องค์ประกอบของนิทานในบัญญัติชาตก เลียนแบบชาตกในคัมภีร์อรุณกถาชาตก
กล่าวคือ ประกอบด้วยส่วนต่างๆดังต่อไปนี้

1. ปัจจุบันวัตถุ คือ เรื่องปัจจุบันในสมัยของพระพุทธเจ้า กล่าวถึงสาเหตุ
การเล่านิทานเรื่องนั้นๆว่าเกิดเหตุการณ์อย่างใดขึ้น จึงทำให้พระพุทธองค์ตรัสเล่าถึง
นิทานอันเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระองค์เอง และเล่าให้ใครฟัง เล่าที่ใด เมื่อใด เป็น
กลวิธีของผู้เรียบเรียงที่จะอ้างให้เชื่อว่านิทานนั้นมาจากพุทธวจนะจริงๆ อย่างไรก็ตาม
นิทานในบัญญัติชาตก 7 เรื่อง ไม่มีส่วนปัจจุบันวัตถุนี้ แต่เริ่มด้วยนิทานหรืออดีตวัตถุเลย
ได้แก่ วิวิธมณฑิตชาตก (17), ธรรมโสมทกชาตก (18), สุทิสสันชาตก (19),
พรหมโฆสราชาตก (33), วรวงสชาตก (45), รตเสนชาตก (47) และเหวันชาตก
(56)

2. อดีตวัตถุ คือ ตำนานชาตกแท้ เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
ซึ่งก็คือนิทานพื้นเมืองที่นำมาเล่าโดยอ้างว่าตัวละครของเรื่องคือ พระโพธิสัตว์

3. คาถา เป็นส่วนหนึ่งของอดีตวัตถุ ส่วนใหญ่จะเป็นบทสนทนาโต้ตอบ,
บทคว่ำครวญพรรณนา แสดงอารมณ์ของตัวละคร หรือข้อธรรมะ และมีข้อความแปลกำกับ
ไว้ด้วย

4. สโมธาน เป็นการเชื่อมเรื่องทั้งสองส่วน คือ อดีตกับปัจจุบันเข้าด้วยกัน
โดยระบุว่าตัวละครในเรื่องกลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลใดในสมัยพระพุทธเจ้า โดยตัว

¹ กิ่งแก้ว อัครถาวร, คติชนวิทยา เอกสารนิเทศการศึกษามัธยม 184
(กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2519), หน้า 12.

พระเอกของเรื่องจะกลับชาติมาเป็นพระพุทธรเจ้าเสมอ ลักษณะนี้ก็เป็นกลวิธีอีกประการหนึ่งของผู้เรียบเรียงในการพยายามสั่งสอนความเชื่อทางศาสนา

ขั้นตอนในอรรถถาชาคกที่ไม่ปรากฏในบัญชีสาขาคก คือ ไวยากรณ์ หรือ การอธิบายศัพท์ที่ใช้ นิยะดา สาริกฤติ กล่าวว่า "การที่ขั้นตอนนี้ไม่ปรากฏในบัญชีสาขาคก ก็สืบเนื่องมาจากการที่ผู้แต่งบัญชีสาขาคก ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อลักษณะภาษา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความไม่ชำนาญในภาษามลลิกเป็นได้"¹

จากขั้นตอนหรือส่วนประกอบทั้ง 4 ของบัญชีสาขาคกนั้น ส่วนสำคัญที่เป็นตัวนิทานพื้นเมือง คือ อคติวัฑดู อคติวัฑดูจึงเป็นสาระสำคัญที่วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษา โดยนำแบบเรื่อง (type) และอนุภาค (motif) ของนิทานมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับแบบเรื่องและอนุภาคของนิทานนานาชาติ รวมทั้งนิทานพื้นเมืองไทยอื่นๆ ด้วยสมมุติฐานที่ว่าแบบเรื่องและอนุภาคของนิทานในบัญชีสาขาคกมีความคล้ายคลึงกับแบบเรื่องและอนุภาคสากลอยู่มาก สำหรับแบบเรื่องและอนุภาคสากลของนิทานพื้นเมืองนั้น ผู้ทำวิทยานิพนธ์ได้ใช้ ดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (The Types of Folktales) ของ Antti Aarne และ Stith Thompson และ ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง (Motif-Index of Folk Literature) ของ Stith Thompson เป็นหลักฐานอ้างอิงสำคัญ เนื่องจากดัชนีทั้งสองเล่มดังกล่าว เป็นที่ยอมรับในวงการศึกษานิทานพื้นเมือง และมีความสมบูรณ์ในค่านข้อมูล เพราะได้รวบรวมขึ้นจากนิทานพื้นเมืองตามท้องถิ่นสำคัญๆ ทั่วโลก นำมาจัดจำแนกหมวดหมู่อย่างละเอียดและมีระบบ อันจะทำให้การวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคของนิทานในบัญชีสาขาคกทำได้กว้างขวาง ลึกซึ้ง ละเอียคลอ

ความมุ่งหมายของการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาเนื้อหา นิทานในบัญชีสาขาคกตามแนว นิทานพื้นเมือง โดยมุ่งศึกษาเนื้อหาของนิทานเรื่องนั้นๆ เป็นสำคัญ และแบ่งประเด็นการ ศึกษาออกเป็น 2 ประการ คือ

1. แบบเรื่อง (type) ของนิทาน
2. อนุภาค (motif) ของนิทาน

¹นิยะดา สาริกฤติ, "บัญชีสาขาคก : ประวัติความเป็นมาและความสำคัญ ที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย", หน้า 80.

แล้วนำไปเปรียบเทียบแบบเรื่องและอนุภาคสากลที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์แบบเรื่องนิทานพื้นเมือง และคัมภีร์อนุภาคนิทานพื้นเมือง เพื่อศึกษาความเหมือน ความแตกต่าง เพื่อความรู้เกี่ยวกับบ่อเกิดและความเปลี่ยนแปลงของนิทาน รวมทั้งคำนิยามที่ปรากฏ

แนวเหตุผลและสมมุติฐาน

แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาขาคถามีลักษณะอันอาจจัดเป็นหมวดหมู่ ทั้งลักษณะเฉพาะตัวและลักษณะอันเป็นไปตามแบบเรื่องและอนุภาคสากล

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาเนื้อหานิทานในปัญญาสาขาคถาฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 61 เรื่อง เปรียบเทียบกับแบบเรื่องและอนุภาคสากลของนิทานพื้นเมืองจากหลักฐานอ้างอิง 2 ฉบับ คือ

1. คัมภีร์แบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (The Types of the Folktale) ของ Antti Aarne และ Stith Thompson
2. คัมภีร์อนุภาคนิทานพื้นเมือง (Motif-Index of Folk Literature) ของ Stith Thompson

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

แบบเรื่อง (Type) หมายถึงประเภทของโครงเรื่อง ซึ่งประกอบด้วยลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญอันทำให้นิทานเรื่องหนึ่งต่างจากนิทานเรื่องอื่นๆ แบบเรื่องจะบอกให้รู้ว่านิทานเรื่องนั้นหรือตอนนั้นเกี่ยวกับใคร มีพฤติกรรมหรือเหตุการณ์สำคัญอย่างไร เกิดขึ้นบ้าง เช่น แบบเรื่องที่ 277 กบเลือกนาย, แบบเรื่องที่ 301 การตามหาเจ้าหญิงที่หายไป บางแบบเรื่องก็ได้ชื่อจากนิทานที่แพร่หลาย เป็นที่รู้จักกันดี จัดเป็นแม่แบบเรื่องนั้น เช่น แบบเรื่องที่ 510 ซินเคอเรสลา หมายถึงนิทานที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับนางเอกซึ่งเป็นลูกกำพร้า ถูกแม่เลี้ยงกคซึ่งรังแก ภายหลังได้รับความช่วยเหลือจากผู้วิเศษให้ได้พบและแต่งงานกับเจ้าชายในที่สุด, แบบเรื่องที่ 440 เจ้าชายกบ หมายถึงนิทานที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับกบซึ่งเป็นเจ้าชายที่ถูกสาปมา และจะคืนร่างเป็นคนได้ก็ต่อเมื่อได้นอนร่วมเตียงกับหญิงสาวหรือได้รับการจูมพิตจากหญิงสาว, แบบเรื่องที่ 327 แสนเซลกับกริเทล หมายถึงนิทานที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับเด็กชายหญิงสองพี่น้องที่ถูกพ่อแม่นำไปปล่อยไว้ในป่า เด็ก

ทั้งสองหลงไปอาศัยกับแม่แมก เด็กชายจะถูกแม่แมกจับกิน แต่เด็กหญิงลงฆ่าแม่แมกได้ เป็นต้น

แบบเรื่องนิทานต่างๆ เหล่านี้ **Antti Aarne** และ **Stith Thompson** ได้รวบรวมจัดลำดับไว้ใน ดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (**The Types of the Folktale**) ซึ่งได้รับการยอมรับเป็นเกณฑ์ในการค้นคว้าเกี่ยวกับนิทานพื้นเมืองทั่วโลก เป็นหลักในการเทียบเคียงโครงเรื่องนิทานอื่นๆ ว่าจัดเข้าอยู่ในแบบใด

อนุภาค (Motif) หมายถึงองค์ประกอบย่อยในนิทาน เปรียบได้กับอนุหรือสารหรือธาตุที่ผสมอยู่ในเนื้อวัตถุ อนุภาคจะต้องมีความพิเศษพิสดารซึ่งมีโชครวมคาสามัญ อันจะทำให้ผู้เล่าผู้ฟังนิทานเรื่องนั้นจดจำและนำไปถ่ายทอดในฐานะส่วนสำคัญอันจะข้ามไปมิได้ เช่น ม้าตัวหนึ่ง จะไม่เป็นอนุภาค แต่หากเป็นม้าที่พูดได้ เหาะไค้ หรือมี 2 หัว ก็จักเป็นอนุภาคหนึ่ง, ผลไม้ธรรมชาติๆ ไม่เป็นอนุภาค แต่หากเป็นผลไม้ที่กินแล้วจะกลายร่างเป็นลิง หรือ มีเพชรพลอยอยู่ในผลไม้ เช่นนั้นจึงจะจัดเป็นอนุภาค อนุภาคหรือองค์ประกอบย่อยเหล่านี้จะเกี่ยวกับ

1. ตัวละคร ตัวสำคัญในเรื่องจะมีลักษณะแปลกพิสดารกว่าตัวอื่นๆ เช่น เป็นเทวดา, สัตว์ประหลาด, แม่แมก หรือคนที่มีความแปลกพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ลูกสูดห้อง, ลูกกำพร้าว, เจ้าหญิงตกยาก เป็นต้น
2. วัตถุ มีสิ่งสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะเป็นต้นเหตุให้นิทานเรื่องนั้นเกิดขึ้นและดำเนินไป อาจเป็นสิ่งของ เช่น ตะเกียงวิเศษของอาละดิน, มนต์เรียกเนื้อเรียกปลาของพระสังข์ทอง, พระขรรค์วิเศษ ในสมุทรโฆษ หรืออาจเป็นความเชื่อถือ เช่น การตั้งความปรารถนาขอพร อย่างในเรื่องท้าวแสนปม หรือ ขนบธรรมเนียม เช่น การเลือกคู่, การปล่อยราชรถเสี่ยงทายกษัตริย์ เป็นต้น
3. เหตุการณ์ อนุภาคหนึ่งมีเหตุการณ์เกี่ยว นิทานเรื่องหนึ่งๆ อาจประกอบด้วยเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ นั่นก็คือ นิทานเรื่องนั้นมีหลายอนุภาค แต่ในอนุภาคหนึ่งจะมีเหตุการณ์เพียงอย่างเดียว และเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญหรือมีความแปลกพิเศษ เช่น น้ำท่วมโลก, การรบกับยักษ์, การหลบหนีจากที่คุมขัง เป็นต้น

อนุภาคนิทานต่างๆ เหล่านี้ **Stith Thompson** ได้รวบรวมจัดหมวดหมู่ไว้ใน ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง (**Motif-Index of Folk Literature**) ซึ่งเป็นเกณฑ์

ในการศึกษาและเปรียบเทียบอนุภาคของนิทานต่างๆ ทั่วโลก

ความแตกต่างระหว่างแบบเรื่อง และอนุภาคอยู่ที่ แบบเรื่อง เป็นการแบ่งนิทานโดยโครงสร้าง แต่อนุภาคเป็นการแบ่งนิทานด้วยองค์ประกอบย่อยแต่ละส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นนิทานทั้งเรื่องนั้น มีผู้เปรียบเทียบไว้ว่า แบบเรื่อง เปรียบได้กับการแบ่งคนตามเชื้อชาติ ตามรูปร่างลักษณะโครงสร้างของร่างกาย ส่วนอนุภาค เปรียบได้กับการแบ่งกลุ่มเลือดภายในร่างกายคน โดยมีได้ค้ำนึ่งว่าคนนั้นมีเชื้อชาติใด แต่เพิ่งเล็งถึงลักษณะเม็ดเลือดภายในร่างกายเป็นสำคัญ¹

อนึ่ง ประเภทนิทานและศัพท์เฉพาะในวิชาคติชนวิทยาที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้ตามที่ปรากฏใน คติชนวิทยา ของคร. กิ่งแก้ว อัครถาวร หากนิทานประเภทใดหรือศัพท์คำใด ที่มาจากแหล่งอ้างอิงอื่นผู้วิจัยจะได้แจ้งไว้ให้ทราบ

วิธีดำเนินการศึกษา

1. ศึกษาเนื้อหาของนิทานในบัญชีสาขาคถฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 61 เรื่อง
2. ศึกษา ดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (The Types of the Folktale) และ ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง (Motif-Index of Folk Literature)
3. วิเคราะห์และเปรียบเทียบแบบเรื่องใน บัญชีสาขาคถ กับ ดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง
4. วิเคราะห์และเปรียบเทียบอนุภาคใน บัญชีสาขาคถ กับ ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง
5. นำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

จากการนำแบบเรื่องและอนุภาคของนิทานในบัญชีสาขาคถมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง และดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง จะได้ทราบความเหมือนคล้ายคลึงหรือความแตกต่างระหว่างนิทานเหล่านั้น เป็นแนวคิดที่สะท้อนจาก

¹ ฤทลภาว มัลลิกะมาส, คติชาวบ้าน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518) หน้า 115.

แบบเรื่องและอนุภาคตามแนวจิตวิทยา วัฒนธรรม และสังคมวิทยา นอกจากนั้น ยังอาจเป็นแนวทางในการศึกษานิทานพื้นเมืองอื่นๆ ในแง่แบบเรื่องและอนุภาค และอาจใช้เป็นหลักเปรียบเทียบกับนิทานที่นำไปจากปัญญาสาตกถในแง่ต่างๆ ด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย